

Сучасний стан об'єктів природно-заповідного фонду в межах бальнеологічних курортів Львівської області

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів
e-mail: h.marjan@hotmail.com

Анотація. Досліджено організаційні та екологічні проблеми, що спостерігаються на об'єктах ПЗФ кожного курорту. Складено перелік об'єктів природно-заповідного фонду, які знаходяться або безпосередньо межують з бальнеологічними курортами Львівської області. Запропоновано можливості використання об'єктів ПЗФ на бальнеологічних курортах і рекомендації щодо усунення виявлених проблем.

Ключові слова: об'єкти природно-заповідного фонду, пам'ятка природи, мінеральні води, бальнеологічні курорти.

У зв'язку з несприятливою екологічною ситуацією в Україні, використання бальнеолікування є достатньо популярним способом рекреації і відновлення стану здоров'я, а бальнеологічні курорти – місцями інтенсивного використання мінеральних вод та пелоїдів. На території бальнеологічних курортів міститься ряд об'єктів природно-заповідного фонду, використання яких може розширити спеціалізацію курортів, задовольняючи естетичні, пізнавальні потреби рекреантів. Тому дослідження сучасного стану, якості обслуговування об'єктів є важливою передумовою подальшого сталого розвитку бальнеологічних курортів.

Наша мета – дослідити й оцінити сучасний стан об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) та можливість їхнього рекреаційного використання на бальнеологічних курортах.

Об'єктом дослідження є об'єкти ПЗФ, які існують на бальнеологічних курортах Львівської області, а саме у м. Трускавець і смт. Східниця Дрогобицького району, м. Моршин Стрийського району, смт. Великий Любінь Городоцького району, смт. Шкло і смт. Немирів Яворівського району і с. Розлуч Турківського району. До уваги брались об'єкти ПЗФ, які розташовані в названих населених пунктах і входять в їхнє підпорядкування або безпосередньо межують з ними.

Дослідження проблематики об'єктів природно-заповідного фонду Львівської області досить широко представлені публікаціями, що особливо стосуються заповідників, національних парків, регіональних ландшафтних парків тощо. Окремим пам'яткам природи природи приділяється в дослідженнях басейну деяких річок [4], згадуються в публікаціях, присвячених лікувальним ресурсам окремих курортів [6]. Однак комплексних досліджень сучасних проблем об'єктів ПЗФ і можливостей їхнього використання на бальнеологічних курортах не проводились.

За даними Департаменту екології та природних ресурсів Львівського обласної державної адміністрації на 01.01.2012 р. [3] на території названих бальнеологічних курортів знаходяться (повністю, частково або впритул до адміністративних меж) 34 об'єкти ПЗФ місцевого значення і один загальнодержавного значення. З табл. 1 бачимо, що на бальнеологічних курортах переважають гідрологічні пам'ятки природи. Особливість їхнього існування на бальнеологічних курортах є безпосереднє використання мінеральних вод. На даний момент експлуатуються близько половини наявних гідрологічних пам'яток, що вимагає подвійної уваги щодо підтримання їхнього задовільного стану, завдяки природоохоронному і господарському значенню. Однак й щодо інших об'єктів має підтримуватись така ж зацікавленість, адже з допомогою парків, заказників, ботанічних пам'яток природи створюватимуться і збільшуватимуться додаткові оздоровчі та рекреаційні можливості бальнеологічних курортів.

Тому в рамках еколого-географічного аналізу бальнеологічних курортів Львівської області протягом червня-листопада 2013 року були проведені польові дослідження з обстеження сучасного стану існуючих об'єктів природно-заповідного фонду.

На початковому етапі обстеження об'єктів і виявлення їхнього розташування виникали деякі проблеми. Перелік об'єктів ПЗФ, що складає Департамент екології та природних ресурсів Львівського обласної державної адміністрації (надалі Перелік) по всій Львівській області виявився не достатньо інформативним стосовно їхнього точного місцезнаходження. Особливо це стосується малих об'єктів (джерел мінеральних вод чи вікових дерев), в яких відсутні точні координати їхнього розміщення. Тому ідентифікація здійснювалась за наявності інших інформаційних знаків, написів або за інформацією співробітників установ, підприємств чи організацій у віданні яких знаходяться об'єкти ПЗФ.

У м. Трускавець як і в більшості курортів серед об'єктів ПЗФ переважають гідрологічні пам'ятки природи, які знаходяться в Курортному парку. Всі пам'ятки відповідно обладнані, дві з них досі експлуатуються ("Нафтуса", "Юзя"), а решта ж законсервовані. На надкаптажних будівлях джерел №№ 6, 7, 11 присутні знаки, які зараховують їх до пам'ятників архітектури XIX-XX ст., однак інших інформаційно-охоронних знаків на гідрологічних пам'ятках і на решті об'єктів ПЗФ у Трускавці немає.

Таблиця 1.

Перелік об'єктів ПЗФ на бальнеологічних курортах Львівської області

Категорія	Назва	Площа, га	Підпорядкування
Трускавець			
Гідрологічна пам'ятка природи	Джерело № 1 "Нафтуса"	0,30	ЗАТ "Трускавецькурорт", ГГРЕС
—	Джерело № 6 "Едвард"	0,3	—
—	Джерело № 7 "Фердинанд"	0,3	—
—	Джерело № 11 "Юзя"	0,3	—
Ботанічна пам'ятка природи	Бук плакучої форми	0,1	санаторій "Берізка"
—	Тис ягідний	0,1	санаторій "Кришталевий палац"
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	Курортний парк	78,0	Комунальне підприємство "Парк курорту"
Моршин			
Гідрологічна пам'ятка природи	Свердловина № 20а	0,36	ТзОВ "Гідрогеолог"
—	Свердловина № 17а	0,36	—
—	Джерело № 1 "Боніфацій"	0,65	ТзОВ "Мінзавод"
—	Джерело № 2 "Магдаліна"	0,85	—
—	Джерело № 3 "Людмила"	0,65	—
—	Джерело № 4	0,36	ВАТ "Моршинський завод мін. вод "Оскар"
Ландшафтний заказник	"Моршинський" (простягається вздовж східної межі м. Моршин)	3084,6	ДП "Стрийський ЛГ", ЛОУЛМГ
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	Парк курорту	12,0	Моршинська міська рада
Східниця			
Гідрологічна пам'ятка природи	Два джерела мінеральної води	0,2	ДП "Дрогобицький ЛГ" ЛОУЛМГ
Національний природний парк	Сколівські Бескиди (близько 1% території)	24369,22	ЛОУЛМГ, НПП "Сколівські Бескиди"
Немирів			
Гідрологічна пам'ятка природи	Джерело № 1 курорту "Немирів"	0,2	Адміністрація санаторіо-курорту "Немирів"
—	Джерело № 2 курорту "Немирів"	0,2	—
—	Джерело № 3 курорту "Немирів"	0,2	—
—	Джерело № 5 курорту "Немирів"	0,2	—
—	Джерело № 6 курорту "Немирів"	0,2	—
Ботанічна пам'ятка природи	Віковий дуб	0,05	—
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	Парк курорту "Немирів"	26,0	—
Заповідне урочище	"Немирів"	276,0	ДП "Рава-Руський ЛГ" ЛОУЛМГ
Шкло			
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	Парк курорту "Шкло"	96,0	Адміністрація курорту "Шкло"
Гідрологічна пам'ятка природи	Джерело питної води "Нафтуса"	0,1	—
Великий Любін			
Гідрологічна пам'ятка природи	Свердловина 1-К курорту "Любін Великий"	0,25	Адміністрація санаторію "Любін Великий"
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва	Парк курорту "Великий Любін"	12,0	—
—	Парк XVII ст	5,0	Великолюбінська школа-інтернат
Ботанічна пам'ятка природи	Віковий бук	0,05	В. Любінська селищна рада
Розлуч			
Гідрологічна пам'ятка природи	Джерело мінеральної води	0,2	Розлучська сільська рада
—	Джерело мінеральної води	0,3	—
—	Джерело мінеральної води	0,3	—
Ландшафтний заказник	Розлуч (простягається вздовж пн.-сх. межі с. Розлуч)	152,0	ДП "Турківський ЛГ" ЛОУЛМГ

Особливий режим охорони застосований до території навколо Джерела №1 “Нафтуса”. Будучи основним експлуатованим лікувальним ресурсом всього курорту, навколо свердловин з мінеральною водою існує зона санітарної охорони суворого режиму. Зона обгороджена металевим парканом з попереджувальними табличками, присутня охорона і сигналізація, вільний доступ в зону заборонений. Спільною особливістю об’єктів ПЗФ у Трускавці є відсутність встановлених на місцевості межових знаків територій, що охороняються (за винятком джерела № 1 “Нафтуса”, де такою межею частково є зона суворої санітарної охорони), що є вимогою Закону України “Про природно-заповідний фонд України”[5]. Відсутність таких знаків призводить до випадків паркування автомобілів під заповідним об’єктом (“Бук плакучої форми”) або нецільового використання земельних ділянок парку. Щодо власне екологічного стану об’єктів, то найбільше проблем виникає у місцях великого скопчення відпочивальників. Зокрема у “Курортному парку” зафіксовані засмічені ділянки у віддалених частинах парку (при цьому урн для сміття є достатньо), присутнє витоптування, зсувні процеси внаслідок ерозійної діяльності невеликих струмків. Водночас навколо джерел мінеральних вод територія прибрана і облаштована.

На курорті Моршин більшість об’єктів ПЗФ також відносяться до гідрологічних пам’яток, однак експлуатуються лише “Джерело № 4” і в незначних об’ємах “Джерело № 1”. Решта джерел не використовуються у зв’язку технічними неполадками насосного обладнання або замулення самих свердловин. Свердловини №17а і №20а, які знаходяться в лісовому масиві перебувають в занедбаному стані, надкаптажні будівлі поволі руйнуються внаслідок впливу природних умов і потребують ремонту, а територія навколо них заростає. На всіх гідрологічних пам’ятках природи відсутні інформаційно-охоронні знаки і межі охоронної території навколо них. Всі джерела (окрім №4) розташовані подалі від основних потоків рекреантів, тому значного антропогенного впливу, забруднення чи засмічення зафіксовано не було.

Ландшафтний заказник “Моршинський”, створений для збереження типових насаджень ялицевих, букових, дубових і грабових насаджень площею більше 3 тис. га впритул прилягає і простягається вздовж всієї східної межі курорту. На головному в’їзді присутній інформаційний щит з роз’ясненням режиму охорони, наявні інформаційно-охоронні і межові знаки. Парк курорту “Моршин” розташований в самому центрі міста (серед дерев – дуб, клен, липа та інші декоративно-цінні породи). На його території зафіксовано незначне витоптування і засмічення вздовж паркових доріжок. Інформаційно-охоронний знак присутній, однак межових знаків немає.

На бальнеологічному курорті Східниця, в якій розвідано і використовують близько 15 лікувальних мінеральних джерел, об’єктів природо-заповідного фонду налічується всього два: близько 1% територій (господарської і зони регульованої рекреації), які належать національному природному парку “Сколівські Бескиди” та гідрологічна пам’ятка природи “Два джерела мінеральної води”. На території НПП в межах курорту недоліків не було виявлено. Але на другому існують певні проблеми: по-перше – одному об’єкту “Два джерела мінеральної води” (який наведений в Переліку Департаменту) на місцевості відповідають два встановлених інформаційно-охоронних знаки “Джерело №1” та “Джерело №3”, які розташовані в лісі на відстані 500 м один від одного і позначають два окремих об’єкти ПЗФ. Звідси виникає невизначеність у відведенні охоронної території та забезпеченні заповідного режиму джерел; по-друге – навколо “Джерела №3”, яке розташоване в лісовій балці за 400 м на захід від північного в’їзду в селище, спостерігається значне витоптування території, особливо на схилах і на шляху до “Джерела № 1”, що провокує прогресуючу лінійну ерозію. Не зважаючи на це, територію навколо джерел облаштовано, присутні сміттєві урни, лавки. А біля “Джерела № 1” й інформаційний щит та попередження про присутність в зоні суворої санітарної охорони (однак самих меж зони не встановлено).

У смт. Немирів найбільшим об’єктом ПЗФ є державне заповідне урочище “Немирів”, що створене для збереження ялицевих лісів на східній межі ареалу ялиці білої. Урочище повністю знаходиться на території Немирівської селищної ради і в ньому найповніше дотримано заповідний режим. Інформаційні щити, межові та охоронні знаки присутні, незаконних рубок лісу не зафіксовано, присутнє лише незначне засмічення, яке виявлено поблизу Курортного озера, що входить в межі заповідного урочища і використовується для відпочинку.

Решта об’єктів ПЗФ курорту – знаходяться на території санаторію “Немирів”: 5 гідрологічних пам’яток (джерела, що експлуатуються), ботанічна пам’ятка “Віковий дуб і парк-пам’ятка садово-паркового-мистецтва. На цих об’єктах відсутні будь-які охоронні чи межові знаки, однак всі свердловини мінеральних вод підтримуються в задовільному стані. Надкаптажні будівлі справні, несанкціонований доступ до свердловин заборонений. Територія навколо них обгороджена відповідно до меж зони санітарної охорони суворого режиму, а знаків, які б повідомляли, що це об’єкти ПЗФ – немає. Стан огорожі санітарної зони не задовільний, оскільки присутні численні проломи і лази, що сприяють потраплянню свійської худоби (ЗСО джерел № 3,5,6). Поблизу джерел №№ 1К, 2К присутнє природнє спорадичне заболочення, що може погіршити умови добування вод. Територія навколо пам’ятки “Віковий дуб” перебуває у відмінному стані, але площа обгородженої охоронної території менша площі вказаної в Переліку у 2 рази. В Курортному парку присутні заболочені ділянки, у віддалених місцях зафіксоване засмічення території.

На курорті Шкло природоохоронний статус має джерело питної води “Нафтуса” та парк, які знаходяться на території санаторію “Шкло”. Вода з джерела “Нафтуса” видобувається з шахтного колодязя, з бетонним переkritтям, біля якого збудований бювет. Спільною проблемою обох об’єктів є відсутність чітких охоронних меж. Для джерела “Нафтусі” такою межею може бути територія ЗСО суворого режиму (10×15м), але її площа менша за наведену в переліку об’єктів ПЗФ Департаменту майже у 7 разів. Інформаційно-охоронний знак відповідного зразка встановлений тільки для Курортного парку. Негативних антропогенних явищ поблизу джерела “Нафтусі” не спостерігалось. Центральна частина Курортного парку перебуває в задовільному стані і облаштована, однак в північній частині парку зафіксовано невелике стихійне сміттєзвалище.

У смт. Великий Любінь знаходяться 4 об’єкти ПЗФ, зокрема на території санаторію “Любінь Великий” розміщена гідрологічна пам’ятка природи “Свердловина № 1-К”, що є основним джерелом лікувальних вод і курортний парк. Сама свердловина розташована в центрі санаторію і перебуває у задовільному стані. Над нею зведена дерев’яна надкаптажна будівля (збудована в 1952 р.), а територія навколо будівлі обмежена металевим парканом. Ця територія за площею менша в 5 разів за розміри охоронної території наведеної в Переліку, а знаків, які б вказували на охоронний статус гідрологічної пам’ятки нема. Курортний парк облаштований, присутні інформаційно-охоронні, але відсутні межові знаки. В південній частині парку зафіксоване засмічення території. Ботанічна пам’ятка “Віковий бук” та пам’ятка садово-паркового мистецтва “Парк XVII ст.” розташовані на території Великолюбінської школи-інтернату і перебувають в задовільному стані. Кожне дерево в парку пронумероване та взято на облік, засмічення чи іншого антропогенного впливу не виявлено. Територія обгороджена тільки навколо парку, також встановлений інформаційно-охоронний знак при вході в парк, однак напис і зовнішній вигляд не повністю враховують визначені законодавством норми [2].

У Розлучі існує 4 об’єкти ПЗФ, з яких один ландшафтний заказник, а решта – гідрологічні пам’ятки природи. Ландшафтний заказник “Розлуч” розташований за межами села вздовж північно-східної околиці і створений для збереження, відновлення та відтворення цінних лісостанів ялиці білої і типової фауни Карпатського регіону. Власне на його території знаходяться два джерела мінеральної води “Нафтуса”, які сьогодні використовуються. На в’їздах в заказник присутні необхідні інформаційні щити і знаки. Обабіч стежки, яка веде до одного з джерел “Нафтусі” зафіксовані несанкціоновані смітники, але інших негативних впливів не виявлено. Щодо самих місць витоків мінеральних вод, то в незадовільному стані перебуває лише те, яке знаходиться на території бази відпочинку “Джерела Карпат”. На решті джерел місця витоків облаштовані, присутні інформаційні знаки, однак площа охоронної території вказана на знакові менша в 10 разів за площу наведену в Переліку.

Отже, у зв’язку зі своєю специфікою на бальнеологічних курортах Львівської області близько 60 % об’єктів ПЗФ складають гідрологічні пам’ятки природи, з яких більше половини експлуатуються і власне найповніше виконують рекреаційно-оздоровчу функцію. І якщо експлуатовані пам’ятки перебувають в задовільному стані, здійснюється моніторинг і контроль їхнього санітарного та екологічного стану, то неексплуатовані в кращому випадку законсервовані (в Трускавці), в гіршому – замулюються, або виводяться з ладу технічні засоби і споруди (Моршин), що загрожує втраті цінних об’єктів заповідного фонду. Водночас з 1984 р. у Львівській області до об’єктів ПЗФ не було віднесено жодного нового джерела мінеральних вод, хоча на бальнеологічних курортах виявлено і експлуатуються ряд інших джерел мінеральних вод, які заслуговують надання їм заповідного статусу.

Найпоширенішою зафіксованою проблемою серед досліджуваних об’єктів є засмічення парків, зокрема більшості пам’яток садово-паркового мистецтва, яке часто спостерігається на окраїнах чи у маловідвідуваних частинах парків. Зокрема не повністю визначені кордони парків (парки курортів Шкло і Великий Любінь), провокують збільшення засміченості через розмитість меж відповідальності за територію. Набагато краща ситуація спостерігається в об’єктів з великою охоронною площею (заказники, заповідні урочища, національні парки), де фіксувались поодинокі випадки засмічення, однак забезпечувалась краща інформованість населення про самі об’єкти.

В результаті польових досліджень було виявлено й інші організаційні проблеми. Зокрема лише 11 з 35 об’єктів позначені інформаційно-охоронними знаками, ще 1 об’єкт (Парк XVII ст., смт. В. Любінь) позначений знаком, який не повністю відповідає встановленим вимогам. Подекуди зафіксована розбіжність назв, розміру площ об’єктів ПЗФ на інформаційно-охоронних знаках до інформації, яка міститься в переліку територій та об’єктів природно-заповідного фонду Львівської області наданим Департаментом екології та природних ресурсів Львівської обласної державної адміністрації. Також на всіх об’єктах, за винятком кількох, відсутні межові охоронні знаки, на більшості об’єктів – межі охоронної території не встановлені на місцевості. Це не дозволяє максимально повно використовувати їх для рекреації, а також здійснювати екоосвітню і ековиховну роботу серед населення. Тому в рамках бальнеологічних курортів формується певна упущена вигода, адже таке інформування потенційно розширюватиме спектр лікувально-рекреаційних послуг. Водночас варто врахувати, що вищезгадані проблеми виникають через наявність різного підпорядкування об’єктів природно-заповідного фонду, відповідно не всі суб’єкти мають достатньо матеріальних, фінансових ресурсів чи фахівців для забезпечення заповідного режиму (див табл. 1).

Для розширення сфери рекреаційно-оздоровчих послуг, за наявності фахового менеджменту, на бальнеологічних курортах у ландшафтних заказниках, заповідних урочищах, парках додатково можна проводити піші прогулянки чи екскурсії на спеціально створених екологічних стежках. Водойми і природні водотоки, які знаходяться в їхніх межах доцільно залучити до рекреаційного використання, без порушення заповідного режиму об'єктів ПЗФ. Ботанічні і гідрологічні пам'ятки оптимально підходять для екологічного виховання та освіти, а також можуть стати візитівками бальнеологічних курортів, сприяючи їхній популяризації і рекламі.

В рамках цього дослідження була сформована база даних об'єктів ПЗФ, з вказанням точного місцезнаходження, а самі дані стали елементом підготованих екологічних паспортів бальнеологічних курортів. Адже наявність і опис стану природно-заповідних об'єктів є важливою характеристикою для еколого-географічного аналізу територій бальнеологічних курортів і їхнього сталого розвитку [1].

Для вирішення інших виявлених проблем ми рекомендуємо:

- провести інвентаризацію наявних об'єктів природо-заповідного фонду на бальнеологічних курортах шляхом оновлення і узгодження назв, документації, охоронних площ існуючих об'єктів ПЗФ;
- Департаменту екології та природних ресурсів Львівської обласної державної адміністрації забезпечити контроль за встановленням землекористувачами охоронних та інформаційних знаків затвердженого зразка;
- суб'єктам, у віданні яких знаходиться заповідний об'єкт вжити заходів щодо поліпшення їхнього стану, впорядкування проектно-документації і встановлення відповідних меж на місцевості;
- провести роботи щодо підготовки і надання заповідного статусу іншим джерелам мінеральних вод на бальнеологічних курортах (наприклад у Східниці).

Згадані заходи дозволять підвищити інформованість громадян про наявність об'єктів ПЗФ, допоможе забезпечити підтримання природоохоронного, рекреаційного, наукового, виховного статусу заповідних об'єктів. Здійснення цих заходів в першу чергу на бальнеологічних курортах дасть змогу підвищити зацікавленість населення і задовольнити зростаючий попит не тільки на лікувально-оздоровчі, а й на інші рекреаційні послуги. Водночас із зростанням рекреаційного навантаження потрібно одночасно забезпечити відповідний моніторинг і контроль за об'єктами природо-заповідного фонду, щоб підтримувати їхнє стале використання і зберегти на майбутнє.

Література

1. Койнова І. Б. Екологічний паспорт території як основа еколого-географічного аналізу / І. Б. Койнова, М. В. Головатий // Географічна наука і практика: виклики епохи: Матеріали міжн. наук. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 16-18 травня 2013р.). – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – Том 3. – 91-94 с.
2. Наказ Міністерства охорони навколишнього середовища № 30 від 29 березня 1994 року: "Про затвердження Положення про єдині державні знаки та аншлаги на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0072-94>.
3. Перелік територій та об'єктів природно-заповідного фонду Львівської області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ekologia.lviv.ua>
4. Природно-заповідний фонд басейну р. Верещиці / В. І. Грех. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2013. – 46с.
5. Про природно-заповідний фонд України: закон України від 16 червня 1992 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
6. Цілющі води Східниці / Г. О. Стоцька. – Львів: Бескид Біт, 2002. – 48 с.

Аннотація. М. В. Головатий *Современное состояние объектов природно-заповедного фонда в пределах бальнеологических курортов Львовской области. Исследованы организационные и экологические проблемы, наблюдаемые на объектах ПЗФ каждого курорта. Составлен перечень объектов природно-заповедного фонда, которые находятся или непосредственно граничат с бальнеологическими курортами Львовской области. Предложено возможности использования объектов ПЗФ на бальнеологических курортах и рекомендации по устранению обнаруженных проблем.*

Ключевые слова: объекты природно-заповедного фонда, памятник природы, минеральные воды, бальнеологические курорты.

Abstract. M. V. Holovaty *Current status of objects of natural reserve fund within the spa resorts of Lviv region. Investigated organizational and environmental problems that occur in protected areas of each resort. Compiled a list of natural reserve fund objects, which are placed or directly borders with balneological resorts of Lviv region. Proposed a possibility of using protected areas on spa resorts and given recommendations to resolve identified problems.*

Keywords: objects of nature conservation, nature monument, mineral water, balneological resorts.

Поступила в редакцию 27.01.2014 г.